

Ευάγγελος Χρυσός
Σάββατο, 28. 5. 2022
ώρα 19.00

Η Άλωση της Πόλης: Μια (ακόμη) προδοσία της Δύσης;

Κύριε Πρόεδρε, σας ευχαριστώ πολύ για την τιμητική πρόσκληση και για την γενναιόδωρη εισαγωγή.

Αγαπητά μέλη και φίλοι της Οικουμενικής Ομοσπονδίας Κωνσταντινουπολιτών, παρακαλώ, δεχθείτε και εμένα, έναν Θεσσαλονικιό, στην οικογένειά σας, αν και είναι ίσως δύσκολο να καταλάβετε, πόσο Κωνσταντινουπολίτης αισθάνομαι. Ο διάσημος ιστορικός Ζιλμπαιρ Νταγκρόν έγραψε ένα σπουδαίο βιβλίο με τον τίτλο «Η Κωνσταντινούπολη της φαντασίας». Κάπου σ' αυτήν την Κωνσταντινούπολη φαντασθείτε, να έχει κουρνιαώσει ο σημερινός σας ομιλητής.

Για άλλη μια φορά φτάσαμε στην επέτειο της αποφράδας ημέρας της Άλωσης. Όμως απόψε δεν θα σας απασχολήσω με απαρίθμηση των γεγονότων και των λεπτομερειών περί την Άλωση. Με προτροπή του αξιότιμου και αεικίνητου Προέδρου σας, φίλου κυρίου Ουζούνογλου, θα αναφερθώ ειδικά στον δυτικό παράγοντα, από τον οποίο μάταια και μοιραία η Πόλη περίμενε τη σωτηρία της. Ωστόσο πρέπει στην αρχή να επισκοπήσω με απόλυτη συντομία τα βασικά δεδομένα του κοσμοϊστορικού γεγονότος, που σφράγισε τη μοίρα του γένους χωρίς νοσταλγικές περιπλανήσεις.

Η ιστορική έρευνα έχει αποφανθεί ότι με τα δεδομένα που ίσχυαν στα μέσα του 15ου αιώνα, η άλωση της Πόλης ήταν αναπόδραστη, παρά τη φαινομενικά απόρθητη οχύρωσή της. Καταρχήν οι επιτιθέμενοι Οθωμανοί είχαν καταλυτική στρατιωτική υπεροχή. Διέθεταν έναν μεγάλο σε μέγεθος και καλά οργανωμένο στρατό, καλοπληρωμένο και καλο-ασκημένο, στον οποίο είχαν στρατολογηθεί όχι μόνον μουσουλμάνοι συνοδοιπόροι του σουλτάνου από την Ανατολή, αλλά και πολλοί άλλοι, δυτικοί και Βαλκάνιοι. Ακόμη και Έλληνες στρατιώτες και τεχνικοί πολέμησαν με τους Οθωμανούς, όλοι ανυπόμονοι να εκπορθήσουν την Πόλη για να μετάσχουν στο μεγάλο φαγοπότι της λεηλασίας που θα ακολουθούσε. Και ακολούθησε.

Απολύτως καθοριστική για την έκβαση της Αλώσεως ήταν η επιτυχής εφαρμογή της νέας πολεμικής τεχνολογίας, που ήταν τα κανόνια. Η Πόλη ήταν πράγματι απόρθητη από την ξηρά, λόγω των τειχών της, αλλά βέβαια αυτό ίσχυε μόνον και εφόσον είχε να αντιμετωπίσει την παλαιά πολιορκητική μηχανική. Όμως η νέα τεχνολογία του τηλεβόλου είχε πλέον ανατρέψει τα δεδομένα αυτά. Ο Μωάμεθ ο Πορθητής είχε την ευστροφία και την οικονομική ευχέρεια να δεχθεί τις υπηρεσίες χριστιανών μηχανικών από την Ουγγαρία, που μέσα σε ελάχιστο χρόνο κατασκεύασαν τεράστια κανόνια μεγάλου βεληνεκούς, που καθημερινά κτυπούσαν ανελέητα τα τείχη της Πόλης.

Δεν χρειάζεται λοιπόν να καταφύγουμε στον μύθο της Κερκόπορτας για να ερμηνεύσουμε το γεγονός της εκπόρθησης των τειχών. Όπως παρατηρεί ένας από τους σύγχρονους των γεγονότων ιστορικούς της αλώσεως, ο Κριτόβουλος, όλα τα άλλα όπλα που διέθεταν οι Οθωμανοί ήταν τελικά περιττά, «τῶν μηχανῶν τὸ πᾶν κατεργασμένων», όλα τα έκαναν οι μηχανές, δηλαδή τα κανόνια.

Εξάλλου, σημαντικό είναι να τονίσουμε την εμφανή έλλειψη πολιτικής και κοινωνικής συνοχής, τη σύγκρουση συμφερόντων ακόμη και μέσα στην ίδια την αυτοκρατορική οικογένεια. Κανένας από τους δυο αδελφούς του Κωνσταντίνου, που ζούσαν στον Μυστρά, δεν προσπάθησε να έλθει στην πολιορκούμενη βασιλεύουσα, έστω με λίγους άνδρες της προσωπικής του φρουράς, για να υπερασπισθεί την Πόλη που αντιμετώπιζε τον έσχατο κίνδυνο.

Εξάλλου υπήρχε μια μικρή αλλά πολύ εύπορη ομάδα αριστοκρατών μέσα στην Πόλη, που κατείχε τα ανώτατα αξιώματα στη βυζαντινή Αυλή και συγχρόνως διέθετε μεγάλη ακίνητη περιουσία μέσα στην Πόλη, αλλά είχε αναπτύξει και επιχειρήσεις σε ευρύ εμπορικό δίκτυο στη Δύση. Αναφέρω τον σημαντικότερο όλων, τον Λουκά Νοταρά. Οι άνθρωποι αυτοί είχαν φροντίσει ώστε ο πλούτος τους σε μεγάλο ποσοστό να φυγαδευτεί εκτός Κωνσταντινουπόλεως και να αποθησαυρισθεί με ασφάλεια στις τράπεζες της Γένοβας και της Βενετίας. Έτσι, αντί να θέσουν τον πλούτο τους στην υπηρεσία του γένους, αυτοί προτίμησαν να διασφαλίσουν τα οικονομικά τους αποθέματα για την αναμενόμενη επόμενη φάση ζωής των οικογενειών τους, δηλαδή για τη ζωή τους μετά την άλωση. Συνέπεια ήταν ότι ο αυτοκράτωρ Κωνσταντίνος δεν είχε τα χρήματα για να δεχθεί τις υπηρεσίες του Ούγγρου μηχανικού που, ως δεύτερη επιλογή, προσέφερε την τεχνολογία των κανονιών στον Μωάμεθ. Μνημονεύεται

επίσης ότι Βυζαντινοί έμποροι κρασιού εξαγόραζαν τη βενετική υπηκοότητα εικονικά ώστε να εμφανίζονται ως ξένοι υπήκοοι, και εκμεταλλευόμενοι τις ευνοϊκές ρυθμίσεις, που ίσχυαν για τους αλλοδαπούς εμπόρους, να πωλούν το εμπόρευσμά τους ατελώς στους συμπολίτες τους. Από την άλλη, έχουμε επώνυμες καταγγελίες για σοβαρές καταχρήσεις. Σε μια σύγχρονη μαρτυρία διαβάζουμε ότι ο Μανουήλ Ιάγαρις, που ως εργολάβος ανέλαβε το έργο συντήρησης των τειχών κατά την πολιορκία, έφτασε στο σημείο να καταχραστεί 60,000, νομίσματα από το κρατικό ταμείο!

Εννοείται ότι τα στοιχεία αυτά παρατίθενται όχι για μια ηθικολογική ετυμηγορία - αυτό δεν είναι έργο του ιστορικού - αλλά για να εξηγήσουμε πόσο αδιέξοδη ήταν ποια η κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα.

Αλλά η κατάσταση των πολιορκημένων ήταν εντελώς αδιέξοδη κυρίως στο ψυχολογικό επίπεδο, γιατί οι πολιορκούμενοι ήταν βαθύτατα διχασμένοι. Τους χώριζε το βασανιστικό δίλημμα αν θα δέχονταν την υποταγή τους ως Ορθοδόξων στην εξουσία του πάπα Ρώμης, αποδεχόμενοι την Ένωση, την οποία είχε υποχρεωθεί να υπογράψει η πολιτική και η εκκλησιαστική ηγεσία τους στη Σύνοδο της Φλωρεντίας το 1439 ως προϋπόθεση για να έλθει τυχόν στρατιωτική βοήθεια από την Δύση, ή θα αρνιόνταν να υποκύψουν σε ό,τι πίστευαν ότι αποτελούσε άρνηση της ορθόδοξης πίστης και αυτοαναίρεση της ταυτότητάς τους. Η βαθύτατη ρήξη μεταξύ των δυο παρατάξεων είχε οδηγήσει την ανθενωτική πλειοψηφία σε τέτοιες ακρότητες ώστε να αρνείται ακόμη και να προσευχηθεί με τους αντιπάλους της τους φιλενωτικούς. Απέφευγαν λοιπόν οι ανθενωτικοί τις εκκλησίες όπου λειτουργούσαν φιλενωτικοί κληρικοί. Έτσι απέφευγαν ακόμη και την είσοδό τους στην Αγία Σοφία και φυσικά αρνιούνταν να προσευχηθούν με τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο, υποπτευόμενοι ότι ήταν έτοιμος να απαρνηθεί την πίστη του για να σώσει τον θρόνο του. Έτσι, όταν πέθανε ο αυτοκράτορας Ιωάννης Η', το 1448, ετάφη ακήδευτος, γιατί έπρεπε να αποφευχθούν οι ταραχές που θα προκαλούσε μια επίσημη κηδεία. Ο δε αδελφός του, ο Κωνσταντίνος ΙΑ', που τον διαδέχθηκε, ανέλαβε την εξουσία χωρίς βασιλική στέψη, γιατί και η στέψη θα προκαλούσε επικίνδυνες ταραχές, δηλαδή η στέψη του θα προκαλούσε, όπως είπε, την «έσωθεν άλωση». Νομίζω ότι η σκέψη αυτή ήταν ορθή. Στην ουσία επρόκειτο περί «έσωθεν αλώσεως». Η αποκαλυπτική αυτή δήλωση του Κωνσταντίνου ΙΑ' δείχνει ότι η τύχη της Πόλης είχε σφραγισθεί πολύ πριν από την 29η Μαΐου 1453. Γιατί αυτή η εσωτερική

διάλυση του αμυντικού μετώπου ήταν σε επίπεδο ψυχολογικό και ιδεολογικό μιας άλλης μορφής άλωση πριν από την άλωση. Είναι δε τραγικό ότι ο σουλτάνος γνώριζε πολύ καλά τι συνέβαινε στο εσωτερικό μέτωπο των Βυζαντινών και, όπως παραδίδουν οι ιστορικοί, στις επιτελικές συσκέψεις του με τους συμβούλους του παρουσίαζε αυτό το εσωτερικό σχίσμα ως ένα βασικό πλεονέκτημα γι' αυτόν για να συνεχίσει τον πόλεμο εναντίον της πρωτεύουσας της χριστιανοσύνης.

Η δραματική αυτή κατάσταση της εμπάθειας, της ασυνεννοησίας, του ρήγματος, φυσικά δεν αναιρεί το μεγαλείο της αυτοθυσίας αυτών των λίγων υπερασπιστών της Πόλης, περίπου 5.000 Ελλήνων και περίπου 2.000 ξένων, οι οποίοι, με επικεφαλής τον άτυχο αλλά γενναίο αυτοκράτορα Κωνσταντίνο, έπεσαν ηρωικά μαχόμενοι για τη σωτηρία της Πόλης.

***

Πρέπει όμως τώρα να επιχειρήσω να προσδιορίσω τον ρόλο της Δύσης, ώστε να απαντηθεί η ερώτηση του υπότιτλου: Συνιστά η Άλωση «μια (ακόμη) προδοσία της Δύσης;» Σημειώστε παρακαλώ, ότι η πρόταση τελειώνει με ένα ερωτηματικό!!!

Εν είδει εισαγωγής, θα ήθελα να σημειώσω ότι οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντινού Κράτους χαρακτηρίζονται από την εμφανή ανικανότητά του να οργανώσει την ασφάλειά του για να αντιμετωπίσει την διαρκώς εντεινόμενη απειλή από την Ανατολή. Αυτό οδηγούσε αναγκαστικά στην αναζήτηση στρατιωτικής και οικονομικής βοήθειας από την Δύση. Για την επίτευξη του στόχου αυτού οι αυτοκράτορες ήταν έτοιμοι να προβούν σε παντοειδείς ταπεινωτικές υποχωρήσεις. Αποκορύφωμα αυτής της ατέλειωτης «ζητίας», δηλαδή ζητιανιάς, ήταν το τρίχρονο ταξίδι του αυτοκράτορος Μανουήλ Β' στην Ιταλία και κυρίως την Γαλλία και την Αγγλία. Οι Δυτικοί ηγέτες και οι λαοί τους εντυπωσιάστηκαν μεν από την εμφάνιση, τη λογιότητα και την ευσέβεια του Μανουήλ και αποδέχθηκαν την παράκλησή του να παράσχουν βοήθεια και άρχισαν να συγκεντρώνουν χρήματα. Νομίζω ότι ήταν ειλικρινείς στις προθέσεις τους. Σώζονται τα λογιστικά αρχεία του βασιλικού ταμείου και αποδείξεις από μικρές ή μεγαλύτερες ιδιωτικές χορηγίες. Όλα δείχνουν ότι στριμώχνονταν ο Άγγλοι για να δώσουν τον οβολό τους. Όμως τα χρήματα αυτά ποτέ δεν έφτασαν στον προορισμό τους. Παραδόξως... εξαφανίσθηκαν.

Από την άλλη, οι άρχοντες της Δύσης δεν κατόρθωσαν να συμφωνήσουν στην ανάληψη στρατιωτικής πρωτοβουλίας μεγάλης κλίμακας, ίσως και Σταυροφορίας, που ήταν ο μόνος τρόπος να διασωθεί το Βυζάντιο από τους Τούρκους. Σε επιστολή του προς τον φίλο του Μανουήλ Χρυσολωρά από το Λονδίνο το 1401, ο Μανουήλ του αναφέρει ως βέβαιον ότι «ο βασιλιάς της Βρετανίας μας παρέχει στρατιωτική βοήθεια, με στρατιώτες, τοξότες, χρήματα και πλοία για να μεταφέρουμε τον στρατό όπου χρειάζεται» και σε επιστολή της ίδιας εποχής προς τον ιερομόναχο Ευθύμιο έγραφε ότι το μόνο θέμα που εκκρεμούσε ήταν, σε ποιον τόπο θα συγκεντρώνονταν οι συμμαχικές δυνάμεις και καταλήγει ότι ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ «με τη βοήθεια της Θεομήτορος μάς ακολουθεί ένας στρατός που αποτελείται από κάθε είδους στρατιωτικές μονάδες, ειδικά επιλεγμένες και συγκεντρωμένες από παντού, ένας στρατός ικανός να εκπληρώσει πραγματικά τον σκοπό για τον οποίο προσέρχεται, ένας στρατός που ξεπερνά κατά πολύ τις ελπίδες μας». Ο Μανουήλ γράφει ότι ήταν τόσο χαρούμενος που ήθελε να ...παιανίσει.

Εμείς όμως έχουμε το θλιβερό προνόμιο να γνωρίζουμε ότι τελικά ο Μανουήλ επέστρεψε με άδεια χέρια, δεν είχε χρήματα ούτε για να ναυλώσει το πλοίο που θα τον μετέφερε στην Πόλη. Ήταν πια προφανές: Η βοήθεια από την Αγγλία και τη λοιπή Ευρώπη ήταν μια χίμαιρα.

Επιτρέψτε μου τώρα να σκιαγραφήσω την κατάσταση στην οποία βρισκόταν η Δύση στα μέσα του δέκατου πέμπτου αιώνα, δηλαδή τις παραμονές ης Άλωσης:

Στην δυτική Ευρώπη βορείως των Άλπεων διεξαγόταν ο διαβόητος Εκατονταετής Πόλεμος, ένας πόλεμος που υπήρξε ίσως ο μεγαλύτερος σε διάρκεια στην ιστορία της ανθρωπότητας και έληξε μόλις το 1453. Κύριοι αντίπαλοι ήταν η Γαλλία και η Αγγλία, όμως κατά καιρούς ενεπλάκησαν πολλές άλλες χώρες. – Σημειώνω ότι η επίσκεψη του Μανουήλ στη Γαλλία και την Αγγλία έγινε σε μια περίοδο ανακωχής.

Την ίδια εποχή στην Κεντρική Ευρώπη όπου κυριαρχούσε η περίφημη «Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους», ο Φρειδερίκος Γ΄ βρισκόταν σε οξείες δυναστικές διαμάχες με τους συγγενείς του, που αμφισβητούσαν την εξουσία του και προσπαθούσαν να τον ανατρέψουν με αλληπάλληλα πραξικοπήματα. Αυτές οι συγκρούσεις τον ανάγκαζαν να περιπλανάται, μετακινώντας την αυλή του από τόπο

σε τόπο. Εξάλλου είχαν αρχίσει να εμφανίζονται αυτονομιστικές τάσεις με τοπικές εθνικές εξεγέρσεις, όπως στη Βοημία.

Τέλος, νοτίως των Άλπεων το λεγόμενο Παπικό κράτος, η Ενετική Δημοκρατία, η Δημοκρατία της Φλωρεντίας, η Δημοκρατία της Γένοβας, το Δουκάτο του Μιλάνου, το Βασίλειο της Νάπολης και το Βασίλειο της Σικελίας βρίσκονταν σε μεγάλο ανταγωνισμό και σε διαρκές συγκρούσεις και ανατροπές.

Οι σύντομες αυτές επισημάνσεις δείχνουν ότι ήταν απονενοημένο να περιμένει κανείς ουσιαστική βοήθεια από τις πολιτικές δυνάμεις της Δύσεως. Κάποιες από αυτές δεν ήθελαν, επικαλούμενες ως δικαιολογία ότι οι Ανατολικοί ήταν σχισματικοί και προβλέποντας ότι η καταστροφή τους θα ήταν δίκαιη τιμωρία, άλλες δεν ενδιαφέρονταν γιατί ήταν πράγματι εμπερίστατες. Οι περισσότερες όμως δεν είχαν πραγματική δυνατότητα να προσφέρουν ουσιαστική στρατιωτική αρωγή στην απειλούμενη Κωνσταντινούπολη.

Η διαπίστωση αυτή είναι αναμφισβήτητη. Αν μας ξαφνιάζει είναι γιατί έχουμε γαλουχηθεί να αναζητούμε τον υπεύθυνο των εθνικών καταστροφών μας στους άλλους και όχι να κρίνουμε τα ιστορικά δεδομένα με νηφαλιότητα και αντικειμενικότητα. Βλέπουμε την εθνική μας ιστορία να καθορίζεται όχι από τα πραγματικά δεδομένα, αλλά από μια αλυσίδα από προδοσίες και απιστίες των άλλων.

Η πολιτική και εκκλησιαστική ηγεσία του φθίνοντος Βυζαντίου υποβλήθηκε σε τεράστια και εξουθενωτική προσπάθεια για την υπέρβαση του σχίσματος και την επίτευξη της ενώσεως των Εκκλησιών, αλλά τελικά αυτή δεν επετεύχθη με την Απόφαση που πανηγυρικά υπεγράφη στη Φλωρεντία το 1439. Ο βυζαντινός αυτοκράτωρ Ιωάννης Η' Παλαιολόγος, είχε παρασυρθεί από την πολιτική ουτοπία ότι η Ένωση θα οδηγούσε στη διάσωση της Αυτοκρατορίας με την αποφασιστική στρατιωτική ενίσχυση που θα ερχόταν από τη Δύση με την ευλογία και την ενθάρρυνση του Πάπα και έτσι έσυρε - στην κυριολεξία έριξε - τους βυζαντινούς άρχοντες και λογίους, αλλά και τους διαπρεπέστερους ιεράρχες του Οικουμενικού Πατριαρχείου σε μια πορεία ταπεινωτικής υποταγής.

Εν τω μεταξύ η Ρώμη συνέχισε να εκβιάζει. Ένα έσχατο δείγμα αυτής της συμπεριφοράς της Ρώμης αποκαλύπτει το τελευταίο σύντομο μήνυμα, κάτι σαν τα σημερινά Twitter, που έμελλε να λάβει ο μοιραίος Κωνσταντίνος Παλαιολόγος από τον πάπα Νικόλαο λίγο χρόνο πριν

από τον μαρτυρικό του θάνατο: ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ «Το να αναζητάς υποστήριξη με τη συνδρομή των βασιλέων και των χριστιανών πριγκίπων θα ήταν μια ανόητη προσπάθεια, εκτός αν προηγουμένως ομολογήσεις και τηρήσεις το διάταγμα της ένωσης της οικουμενικής συνόδου της Φλωρεντίας και μάλιστα μαζί με όλον τον λαό σου. Γιατί δεν υπάρχει κανένας από όλους τους ηγέτες της Δύσης, που θα επιθυμούσε να προσφέρει τις δικές του δυνάμεις για να υπερασπιστεί εκείνους που δηλώνουν ότι εμμένουν στο σχίσμα ή στην αίρεσή τους». Και προσθέτει μια κυνική όσο και εκβιαστική προσφορά: «Αν όμως κάνεις (ό,τι υποσχέθηκες), η Ρωμαϊκή Εκκλησία θα θέσει στη διάθεσή σου όλα τα χρήματα και την συνδρομή της και τόσο η Ρωμαϊκή Εκκλησία όσο και όλοι οι Χριστιανοί της Δύσεως θα συμβάλουν τόσο με τα σώματά τους (δηλ. ως στρατιωτική δύναμη) όσο και με υλική υποστήριξη προς τον λαό σου». Είμαι βέβαιος ότι όταν ο Πάπας υποσχόταν αυτήν τη αρωγή, χωρίς να ρωτήσει τους ηγέτες της Δύσεως και την ώρα που ο κίνδυνος ήταν πια προ των τειχών της Πόλεως, γνώριζε ότι έδινε ανεκπλήρωτες υποσχέσεις, ότι συνειδητά παραπλανούσε τον βασιλέα, εκτός αν περίμενε ένα θαύμα.

Ωστόσο, για λόγους ολικής θεώρησης της ιστορίας οφείλουμε να σημειώσουμε ότι ήταν και η Εκκλησία της Δύσης σε μεγάλη κρίση και υπό σοβαρούς κινδύνους. Κατά βάση, ήταν όμοια με την κατατεμαχισμένη πολιτειακά ηγεσία των κρατών της Ευρώπης. Είχε προηγηθεί ένα εσωτερικό σχίσμα σαράντα χρόνων της παπικής Εκκλησίας με πολλούς συγκρουόμενους πάπες και αντίπαπες, τους οποίους υποστήριζαν τα διάφορα έθνη της Ευρώπης προκειμένου να επιβάλουν δι' αυτών τη βούλησή τους στα πολιτικά δρώμενα. Μικρότερες ή μεγαλύτερες σύνοδοι μικρότερης ή μεγαλύτερης διάρκειας, όπως οι σύνοδοι της Πίζας, της Κωνσταντίας και της Βασιλείας, επιχειρούσαν ανεπιτυχώς να καταλήξουν σε κάποια συμφωνία. Ξεχωρίζει σε σκληρότητα και βιαιότητα η σύνοδος της Κωνσταντίας, στην οποία μετείχαν 70.000 άτομα(!), καρδινάλιοι, επίσκοποι, εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι, θεολόγοι, αλλά και κοσμικοί άρχοντες από όλη την Ευρώπη. Η σύνοδος αυτή έχει καταγραφεί ως η μεγαλύτερη «διεθνής συνέλευση του Μεσαίωνα»! Η βιαιότητα της συνόδου εκφράστηκε, όταν κατεδίκασε σε θάνατο και οδήγησε στην πυρά τον Ίαν Χους, έναν εξαιρετικά μορφωμένο, ηθικό και πνευματικό ιερωμένο, που το έγκλημά του ήταν ότι κήρυττε την ηθική ανόρθωση της εκκλησιαστικής ηγεσίας και υποστήριζε τη φιλοδοξία της πατρίδας του Βοημίας για αυτονομία από τον Λατίνο Αυτοκράτορα.

Όσο χρόνο συνεδρίαζε η σύνοδος Φερράρας-Φλωρεντίας ο πάπας Ευγένιος επεδίωκε επίμονα την αποδοχή της μοναρχικής εξουσίας του από τους Βυζαντινούς ώστε η σύνοδος αυτή να καθιερωθεί ως 'οικουμενική' ώστε να την αντιπαραβάλει και να την επιβάλει έναντι μιας άλλης μεγάλης συνόδου, που επέμενε σε αντίστοιχη αξίωση, να αναγνωρισθεί εκείνη ως 'οικουμενική'. Ήταν η σύνοδος της Βασιλείας που είχε αρχίσει να συνεδριάζει το 1431, άλλοτε με την παρουσία του Πάπα και άλλοτε ευθέως εναντίον του σε ατέρμονες συνεδριάσεις που έληξαν μόλις το 1449, χωρίς τον πάπα και σε σαφή αντίθεση απέναντί του. Βρισκόταν λοιπόν και η Ρώμη σε πολύ άσχημη κατάσταση και αυτό ίσως κάπως ερμηνεύει – αν και δεν δικαιολογεί – την ασέβεια και την προσβολή που υπέστη η Ορθοδοξία. Ότι ο πάπας έβλεπε ότι έχανε στη Δύση, ήθελε να το επιβάλει στην Ανατολή, εκμεταλλευόμενος τη δεινή θέση της και τον κίνδυνο για την φυσική επιβίωσή της. Έτσι εφάρμοσε ποικίλους τρόπους για να μετακινήσει την Ανατολή υπέρ της υποταγής της στη Ρώμη, προσφέροντας φιλικές επιδαψιλεύσεις, όπως τα έξοδα της διαμονής της μεγάλης βυζαντινής αντιπροσωπείας στην Ιταλία, αλλά φτάνοντας και ως το άλλο άκρο, π.χ. να μη καταβάλλουν εγκαίρως την υπεσχρημένη χορηγία για τη διαβίωσή τους. Ίσως ήταν εκβιασμός, όπως είχαν λόγους να υποψιάζονται οι Βυζαντινοί, όμως η πολιτική κατάσταση στην Ιταλία δεν ήταν καλή και μια επικίνδυνη πανδημία με πολλά θύματα τρομοκράτησε τους πολίτες και υποχρέωσε τον πάπα να μετακινήσει τη σύνοδο από τη Φερράρα στη Φλωρεντία.

Η προσφορά στρατιωτικής βοήθειας από τη Ρώμη ήταν λοιπόν έξω από τις πραγματικές της δυνατότητες, αφού η Ρωμαϊκή Εκκλησία δεν ήταν ενωμένη και υπό την εξουσία και το κύρος του πάπα. Οι περισσότεροι Χριστιανοί της Κεντρικής και της Δυτικής Ευρώπης ήταν εναντίον του. Άρα η υπόσχεση βοήθειας προς την Ανατολή ήταν φρούδα. Όπως ορθά γράφει ο λόγιος πατήρ Νεκτάριος Καρσιώτης, σε πρόσφατη ειδική μονογραφία του, «οί πιθανότητες άρωγής προς τὸ Βυζάντιο ἦσαν ἀναμφίλεκτα ἐλάχιστες.

Βέβαια μέσα στην απόγνωση των Βυζαντινών η πίεση από τη Ρώμη να δεχθούν την Ένωση σημείωσε κάποια επιτυχία, αφού ένα μέρος των πολιτών άρχισε να μεταστρέφεται υπέρ της Ενώσεως όταν είδε να καταφθάνει ο καρδινάλιος Ισίδωρος, που ο Πάπας τον είχε ορίσει Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, συνοδευόμενος από διακόσιους τοξότες και με άλλους τόσους να συνοδεύουν τον Λατίνο επίσκοπο Μυτιλήνης, τον Λεονάρδο, που ήταν Χιώτης. Στην απόγνωσή τους θα πίστεψαν ότι τη συμβολική αυτή στρατιωτική ομάδα θα ακολουθούσε

μια μεγάλη ισχυρή δύναμη που θα ανέντροπε τα δεδομένα. Όπως ομολογεί «ό Γεννάδιος Σχολάριος, τὸ νὰ ἀναχαιτίσει κάποιος τὸν ἐνθουσιασμό που ἐπικρατοῦσε κατὰ τὴν συγκεκριμένη περίοδο γιὰ τὴν ἔνωση καὶ τὴν ἐπακόλουθη βοήθεια, ἔμοιαζε σὰν νὰ ἐπιχειροῦσε νὰ σβήσει μία πυρκαϊὰ στὸ δάσος». Ωστόσο, ἔχουμε τὴν μαρτυρία ὅτι μετὰ τὴν πανηγυρική Θεία Λειτουργία τῆς 12ῆς Δεκεμβρίου 1452, ὅπου μνημονεύθηκε ὁ πάπας Νικόλαος καὶ ἀναγνώσθηκε τὸ «Πιστεύω» με τὴν προσθήκη «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ», πολλοὶ ἀρνήθηκαν νὰ λάβουν ἀντίδωρο γιὰτί θεώρησαν τὸ μυστήριο «ὡς βδελυκτὴν θυσίαν τελεσθεῖσαν ἐν τῇ ἐνωτικῇ λειτουργίᾳ». Ἔτσι φτάσαμε στὴν ἀποφράδα ἡμέρα τῆς Αλώσεως.

Χάριν πληρέστερης κατανόησης τῆς δραματικῆς αὐτῆς ἱστορίας πρέπει ὠστόσο κάποτε - στὸ ὄνομα τῆς «κάθαρσης τῆς μνήμης» ὡς διαρκούς χρέους τῶν ἱστορικών που ἰχνηλατοῦν τὸ παρελθόν! - νὰ ἀσχοληθούμε καὶ εμεῖς σοβαρὰ με μερικούς ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς περιπέτειας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ γένους που βρέθηκαν μεν στὴν ἀντίθετη ὄχθη τὴν ὥρα τῆς μάχης τῆς Πίστεως, που ὁμως με τὸν τρόπο τους καὶ με τὸ ἔργο τους κατέλαβαν σημαντικὴ θέση στὴ σκηνὴ τοῦ δράματος καὶ ἔζησαν με τα ἠθικά καὶ προσωπικά τους ἀδιέξοδα. Ἀπὸ τὴν ἐλληνική πλευρὰ στὴν ομάδα αὐτὴ τῶν τραγικῶν προσωπικοτήτων ἀνήκει ὁ Πατριάρχης Ἰωσήφ Β', που ἦταν μεν επικεφαλὴς τῆς ὀρθόδοξης ἀντιπροσωπείας καὶ ἀναγκαστικά συνέπραττε στὶς διαδικασίες διαλόγου, ὁμως δὲν πίστευε ὅτι ἡ Ἐνωση ἦταν εὐλικρινῆς. Ὁ θάνατος τὸν βρήκε ὠρες μόλις πρὶν ἀπὸ τὴν υπογραφή τῆς Ἐνώσεως. Προήλθε ὁ θάνατός του μήπως ἀπὸ συμφορὴ, ἦταν τύψεις, μήπως ἦταν τὸ ἀγχος προ τῆς κρίσιμης στιγμῆς;

Στὴν ομάδα αὐτὴ θα προσέθετα καὶ τὸν μοιραῖο βασιλέα Ἰωάννη Η' Παλαιολόγο, που τὸ μόνο κρίμα του ἦταν ὅτι ἔθετε ὡς ἀπόλυτη πρώτη προτεραιότητα τὴ σωτηρία τῆς Αυτοκρατορίας, καὶ γι' αὐτὸ υποχωροῦσε κατ' ἀνάγκη στὶς ἀπαιτήσεις τῆς Ρώμης. Ὅμως σε καμμία στιγμή δὲν ἔδωσε τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶχε ἐνστερνισθεῖ τὸν Ὄρο τῆς Ἐνώσεως, που ἐκ τῶν πραγμάτων υπέγραψε πρῶτος ἐκ μέρους τῶν Ὄρθοδόξων. Οὔτε ὁ Πάπας τὸν ἐμπιστευόταν. Οἱ δε ταπεινώσεις που δέχθηκε ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα που ἔφτασε στὴ Φερράρα, ἡ υποτίμηση τῆς θέσης του στὴν ρύθμιση τῆς πρωτοκαθεδρίας ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς συνόδου τόσο στὴ Φερράρα ὅσο καὶ στὴν Φλωρεντία, ἡ ἀπογοήτευσή του γιὰτί τελικά παρὰ τις διαβεβαιώσεις που εἶχε λάβει, κανένας ἡγεμόνας δὲν εἶχε ἐμφανισθεῖ στὴ σύνοδο, ἡ συνεχῶς ἐπιβεβαιούμενη διαπίστωση ὅτι οἱ Λατίνοι αὐθαιρετοῦσαν καὶ εἶχαν ἄλλες

σκοπιμότητες και άρα οι στόχοι των δυο μερών ήταν ασύμβατοι, ήταν για τον Ιωάννη ασφαλώς πηγή μεγάλης θλίψεως και εντροπής. Έζησε το δράμα να στηρίζει τυπικά μια Ένωση που δεν την πίστευε – για τις πεποιθήσεις του ήταν πεπεισμένοι όλοι στην Κωνσταντινούπολη, ενωτικοί και ανθενωτικοί. Όταν πέθανε, στις 31 Οκτωβρίου 1448 και για την αποφυγή επεισοδίων ετάφη χωρίς εξόδιο τελετή(!) και μάλιστα με σύμφωνη γνώμη της μητέρας του Ελένης, που είχε αποσυρθεί σε μονή με το όνομα Υπομονή και που η Εκκλησία την κατέταξε στους Αγίους. Η Ελένη είχε κάνει με τον Μανουήλ Β' εννέα παιδιά, τα δυο έγιναν βασιλείς και εκείνη, αποσυρμένη σε ένα μικρό μοναστήρι, τους έδινε διακριτικά τις συμβουλές της. Ήταν η προσωποποίηση της Υπομονής.

Επίσης στη χορεία αυτή ας κατατάξουμε τον Βησσαρίωνα Νικαίας, ο οποίος ηγήθηκε μεν της φιλενωτικής ομάδας των συνοδικών, αλλά μετά την Ένωση επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη πεπεισμένος, μαζί με ελάχιστους άλλους συνοδικούς, για την θεολογική ορθότητα του Όρου της συνόδου Φλωρεντίας. Εκεί τον βρήκε η αναγγελία του πάπα Ευγενίου ότι τον όριζε καρδινάλιο της Ρωμαϊκής Εκκλησίας. Επειδή η ομάδα των αρνητών της Ένωσης άρχισε να συγκροτείται σε ισχυρό πλειοψηφικό ρεύμα υπό τον Μάρκο Εφέσου και η κατακραυγή κατά των υπογραψάντων τον Όρο μεγάλωνε, ο Βησσαρίων το 1441 αποσύρθηκε στη Ρώμη. Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε μέσα από πόσες εσωτερικές συγκρούσεις πέρασε, ούτε τα προσωπικά κίνητρά του κατά τον πολυετή αλλά μάταιο αγώνα του – εν είδει ερινύας(;) ή ίσως προσωπικού επιτιμίου; – για να οργανώσει σταυροφορία της Δύσης για την απελευθέρωση της Κωνσταντινουπόλεως και να προσφέρει αρωγή στους πρόσφυγες από την Ανατολή στη Βενετία και στη Ρώμη, τομείς όπου πραγματικά διέπρεψε.

Επίσης, εδώ ίσως να κατατάσσεται και ο Ισίδωρος Κιέβου, που συντρόφευσε τον Βησσαρίωνα στην περιπέτεια της προσχώρησης στη Ρώμη. Με τη δραματική και τραγική πολυπραγμοσύνη του και με τη θλιβερή και μοιραία για το γένος Θεία Λειτουργία στις 12 Δεκεμβρίου 1452 στην Αγία Σοφία ως εκπρόσωπος του Πάπα Νικολάου, προκάλεσε τη δυσφορία των περισσοτέρων Κωνσταντινουπολιτών. Όμως, από την άλλη, ο Ισίδωρος ήλθε στην Κωνσταντινούπολη συνοδευόμενος από 200 τοξότες. Οποιαδήποτε κι αν ήταν η σκοπιμότητα της συνοδείας αυτής των στρατιωτών, το βέβαιον είναι ότι ο Ισίδωρος παρέμεινε στην Κωνσταντινούπολη όλους τους επόμενους κρίσιμους μήνες, πολέμησε ενεργά κατά την άμυνα της Βασιλεύουσας, επέζησε μεν αλλά ως τραυματίας ήζησε μια ανείπωτη περιπέτεια με φυλακίσεις και

αιχμαλωσίες ώσπου να κατορθώσει να επιστρέψει στην Ιταλία. Εκεί χωρίς καθυστέρηση άρχισε να οργανώνει, φευ, χωρίς επιτυχές αποτέλεσμα, μια σταυροφορία για να απελευθερώσει την Πόλη.

Από την άλλη μεριά, αξίζει να ενταχθούν στην ομάδα μίας στοχαστικής ανάλυσης ο καρδινάλιος Giuliano Cesarini, που ήταν βέβαια ο σημαντικότερος θεολόγος των Λατίνων, προήδρευσε για ένα διάστημα στη σύνοδο της Βασιλείας, ήταν εν συνεχεία ο επικεφαλής των Λατίνων ως συνομιλητής των Ελλήνων στη Φερράρα και στη Φλωρεντία, αλλά, όπως φαίνεται από το συγγραφικό έργο του, πίστευε στην ενότητα της πίστεως και για αυτήν εργάστηκε και όχι για τα μεγαλεία και τις προσωπικές φιλοδοξίες των παπών, υπό τους οποίους υπηρέτησε. Μετά την Άλωση έγινε ένας από τους βασικούς σχεδιαστές μιας νέας σταυροφορίας κατά των Οθωμανών για τη λύτρωση της Κωνσταντινούπολης, συμμετείχε αυτοπροσώπως στη σταυροφορία και τελικά σφαγιάστηκε στη μάχη της Βάρνας, στις 10 Νοεμβρίου 1444!

Επίσης, αξίζει να μνημονεύσουμε τον Αινεία Silvius Piccolomini, τον μετέπειτα πάπα Πίο Β' (1458-64), που ανέλαβε τον παπικό θρόνο αφού όμως προηγουμένως ορκίστηκε να οργανώσει σταυροφορία κατά των Τούρκων για την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης, ένα σχέδιο, που όπως είδαμε, προωθούσαν με πάθος οι ελληνικής καταγωγής καρδινάλιοι Βησσαρίων και Ισίδωρος. Αυτό αποτέλεσε και το κύριο μέλημά του. Ήταν όμως ένας στόχος τον οποίο δεν μπόρεσε να επιτύχει: Οι κλήσεις του για πόλεμο κατά των Τούρκων τελικά εισακούστηκαν μεταξύ των ηγετών της Ευρώπης μόνον από δυο ηρωικούς μεν, αλλά ήσσονες πολιτικούς ηγέτες, έναν στη Βλαχία, - που παραλίγο να δολοφονήσει τον σουλτάνο Μωάμεθ Β' Πορθητή το 1462 με τα ίδια του τα χέρια - και τον Γεώργιο Καστριώτη Σκεντέρμπεη, τον ηγέτη των Αλβανών, που στις 27 Νοεμβρίου 1463 κήρυξε πόλεμο κατά των Οθωμανών σε συνεννόηση με τον Πάπα. Το σχέδιο ήταν να συγκεντρωθούν 20.000 στρατιώτες στον Τάραντα που θα έπλεαν στο Δυρράχιο και εκεί να ενώνονταν με άλλους 20.000 Αλβανούς του Σκεντέρμπεη. Όλα ματαιώθηκαν με τον θάνατο του Πίου τον Αύγουστο του 1464 που τον βρήκε στην Αγκόνα, όπου είχε φθάσει για να προετοιμάσει την άφιξη του στόλου. Ο Πίος χαρακτήρισε την άλωση της Κωνσταντινούπολης ως «δεύτερο θάνατο του Όμηρου και του Πλάτωνος» και ως «ξήρανση της πηγής των Μουσών»! Η συντριβή του ήταν ειλικρινής και αναμφισβήτητη.

Τέλος, στην ομάδα αυτή πρέπει να συμπεριλάβουμε και τον διαπρεπή λόγιο Νικόλαο Κουζάνο, που και αυτός εντάχθηκε ασμένως στην προετοιμασία Σταυροφορίας για την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης, όμως πέθανε στις 11 Αυγούστου του 1464 λίγο δυτικά της Ρώμης, καθώς όδευε και αυτός προς την Αγκώνα με 5000 Σταυροφόρους για να συναντηθεί με τον πάπα Πίο Β', που, όπως αναφέρθηκε, πέθανε 3 μέρες αργότερα, ματαιώνοντας τα σχέδια για εκστρατεία κατά των Τούρκων. Όταν άκουσε τον Σεπτέμβριο 1453, τα φοβερά μαντάτα για την Άλωση της Πόλης, ο Νικόλαος Κουζάνος εμπνεύστηκε έναν διάλογο Περί Ειρήνης της Πίστεως <De pace fidei>, μια συγκλονιστική κραυγή για την συνένωση των πιστών υπέρ της σωτηρίας του κόσμου, κηρύσσοντας τη δέσμευση όλων των ανθρώπων για θρησκευτική ανεκτικότητα με βάση την αντίληψη ότι όλες οι διαφορετικές θρησκείες δεν είναι παρά εκδηλώσεις μιας αληθινής θρησκείας. Το μικρό αυτό έργο που είχε δικαίως τεράστια απήχηση στη Δύση. Αυτή ήταν τελικά η αμεσότερη, η σπουδαιότερη και η διαδραστικότερη σπονδή της Δύσης στο μαρτύριο της Άλωσης.

Θα ήθελα να τελειώσω αυτό το μνημόσυνο με αναφορά στον γνωστό μας Ιωάννη Ιουστινιάνη. Είχε γεννηθεί και μεγαλώσει στη Χίο ως μέλος της οικογένειας των Γενοατών διοικητών της νήσου, αγάπησε την πατρίδα του την Χίο και τους Έλληνες και συνδεόταν με προσωπική φιλία με τον Κωνσταντίνο πολύ πριν εκείνος γίνει αυτοκράτορας. Σταδιοδρόμησε ως στρατιωτικός. Όταν έμαθε ότι ο Μωάμεθ Β ετοιμάζει επίθεση και χτίζει φρούριο στα βόρεια της Κωνσταντινούπολης για να αποκόψει τον ανεφοδιασμό της, το γνωστό Ρούμελι Χισάρ, εγκατέλειψε τη Γένοβα και με προσωπική του πρωτοβουλία και δαπάνη χρηματοδότησε και οργάνωσε εθελοντική, στρατιωτική αποστολή επικεφαλής 700 ένοπλων συμπατριωτών του σε δυο μεγάλα πολεμικά πλοία, που νοίκιασε ο ίδιος προς ενίσχυση της άμυνας της Κωνσταντινούπολης. Σταμάτησε πρώτα στη Χίο, όπου και συγκέντρωσε και όσους άλλους στρατιώτες μπόρεσε να επιστρατεύσει. Όταν έφτασε στη βασιλεύουσα στις αρχές του 1453, ο Κωνσταντίνος, ως αυτοκράτορας πια, τον δέχτηκε με χαρά κι ανακούφιση. Ο Κωνσταντίνος του έδωσε τον τίτλο του "Πρωτοστράτορα" και σημαντική θέση στην άμυνα της πόλης δίπλα στην Πύλη του Αγίου Ρωμανού, που φύλαγε ο ίδιος. Ο Giustiniani οργάνωσε με συστηματικό τρόπο την άμυνα, με αποτέλεσμα να αποκρουστούν οι συνδυασμένες επελάσεις των Οθωμανών, παρ' όλη τη συντριπτική αριθμητική υπεροχή τους. Όταν όμως στις 29 Μαΐου, σαν αύριο, ο Μωάμεθ

εξαπέλυσε την τελική επίθεση, ο Τζουστινιάνι τραυματίστηκε σοβαρά από βλήμα οθωμανικού πυροβολικού. Το πλήγμα από τον τραυματισμό του το άντεξε για δυο μόνον μήνες. Όμως το πλήγμα στο ηθικό των πολεμιστών, όταν εκείνος αποσύρθηκε, λειτούργησε καταλυτικά και φαίνεται να επιτάχυνε την κατάρρευση του άμυνας. Νομίζω ότι απόψε δικαιούται και ο Ιουστινιάνης ένα μνημόσυνο δίπλα στον φίλο του τον μάρτυρα Κωνσταντίνο.

Αγαπητοί φίλοι Κωνσταντινουπολίτες, ανακεφαλαιώνοντας όσα μου επιτρέψατε να αναλύσω εν τάχει σημειώνω τρία συμπεράσματα: Πρώτον, η Άλωση της Πόλης ήταν ένα γεγονός αναπόδραστον. Δεύτερον, η Δύση, τόσο η πολιτική, όσο και η εκκλησιαστική της ηγεσία, δεν ήταν σε θέση να παράσχει αποτελεσματική βοήθεια στην απειλούμενη Πόλη. Τρίτον, επιβάλλεται να «καθάρωμεν» την μνήμη μας για να αποτιμήσουμε το κοσμοϊστορικό γεγονός της Άλωσης και αν ψάχνουμε για προδότες, δεν χρειάζεται να περάσουμε τις θάλασσες. Χρήσιμος θα ήταν ένας καθρέπτης του γένους, που θα τον αξιοποιούσαμε συχνά και χωρίς παραμορφωτικούς φακούς.

Στο θέμα αυτό έχουμε να διανύσουμε πολύ δρόμο!

Το γένος των Ρωμιών οδηγήθηκε στη δουλεία, γιατί απλά απέτυχε να αποσοβήσει τον έσχατο κίνδυνο.

Κι έτσι «η Ρωμανία πέρασε, η Ρωμανία 'πάρθεν».

Κι έγινε

«τραγούδι ο πόνος και θρήνος ο καημός».